

МАРЫНА БУРАКОВА (г. Гомель)

ВАРЫЯТЫЎНАСЦЬ ЯК СПАСАБ ТЭРМІНАТВОРЧАСЦІ

Тэрміны з’яўляюцца важнейшымі адзінкамі навуковага апарату тэорыі і канцэпцый, якія апісваюць аб’екты разнастайных галін ведаў і дзейнасці, поруч з іншымі моўнымі сродкамі (наменклатура, уласныя імёны, сімвалы, індэксы і інш.). Як і іншыя знакавыя сродкі, тэрміны замацоўваюць, з аднаго боку, наяўныя веды і выражаюць паняцці, катэгорыі і заканамернасці пэўнай галіны ведаў і дзейнасці, а з другога – яны садзейнічаюць адкрыццю новых ведаў. Знаходзячыся ў “вузлах” пэўнай тэорыі ці канцэпцыі, тэрміны з’яўляюцца нярэдка пунктамі росту гэтай тэорыі. Такія два бакі характарызуюць функцыянаванне тэрмінаў і ўвогуле мову ў навуковым пазнанні. З улікам двухпланавага падыходу да азначэння тэрміна (лагічнага і лінгвістычнага) намі прымаецца, услед за рускімі тэрмінолагамі В.П. Даніленка, Д.С. Логэ і інш., а таксама беларускімі даследчыкамі тэрмінаў Л.А. Антанюк, В.П. Краснеем, наступнае азначэнне тэрміна: тэрмін – гэта інварыянт (слова ці словазлучэнне), які ўжываецца ў мове і з’яўляецца дакладным найменнем паняцця, абмежаванага дэфініцыяй і месцам у пэўнай тэрмінасістэме.

Навука, якая займаецца вывучэннем і ўпарадкаваннем тэрмінаў, атрымала назву тэрміналогія. Апошні тэрмін мнагазначны. Але, як заўважае З.І. Камарова, калі “зняць вельмі шырокае, шырокае, вузкае і празмерна вузкае разуменне гэтага тэрміна”, то пакінем за ім значэнне сукупнасці тэрмінаў якой-небудзь галіны ведаў, галіны дзейнасці [1, с. 6-7]. Тэрміналогія – замкнутая лексічная сістэма, кожная адзінка якой мае пэўныя абмежаванні для свайго ўжывання і аптымальныя ўмовы для свайго існавання і развіцця.

Тэрміналагічныя адзінкі ўпакоўкі і маркіроўкі – гэта шгучна створаны лексічны пласт, кожная адзінка якога мае пэўныя абмежаванні для свайго выкарыстання і аптымальныя ўмовы для свайго існавання і развіцця. Дадзеная група тэрмінаў, папершае, складае частку тэхнічнай тэрміналогіі і разглядаецца намі як адна з падсістэм агульнаацыянальнай мовы; па-другое, яна прадстаўлена ў сваіх разнавіднасцях, ці варыянтах, што і паслужыла прычынай абрання яе для даследавання.

Праблема варыянтнасці ў тэрміналогіі, варыянта тэрмінаў з’яўляецца адной са складаных у сучаснай тэрміналогіі і да канца не вырашанай. Дадзеная праблема непасрэдна звязана з пытаннем аб асноўных лексіка-семантычных працэсах, якія дзейнічаюць у тэрміналогіі (гэта датычыць найперш сінаніміі), а таксама са структурай тэрмінаў (аднаслоўныя і шматслоўныя) і інш.

Напрыклад, існуе некалькі меркаванняў пра з’яву сінаніміі ў тэрміналогіі, але, як і адносна пытання варыянтнасці, да апошняга часу “няма адзінства поглядаў у адносінах да вызначэння сінонімаў, метадаў іх вывучэння, прынцыпаў выдзялення і класіфікацыі сінонімаў, межаў сінанімічнага рада” [2, с. 7]. Так, напрыклад, адносна пытання сінаніміі ў тэрміналогіі маецца думка, што сінанімія як з’ява ў тэрміналогіі не назіраецца, а тэрміналагічныя адзінкі, якія суадносяцца з адным азначэннем, трэба называць дублетамі. У выніку тэрміналагічныя дублеты – гэта словы ці словазлучэнні, якія аб’ядноўваюцца пэўнай тэрміналагічнай суаднесенасцю з адным і тым жа навуковым паняццем і аб’ектам рэчаіснасці.

Паводле структуры ў сучаснай тэрміналогіі ўсё больш аддаецца перавага тэрмінам-словазлучэнням. Гэты факт тлумачыцца неабходнасцю намінацыі састаўных паняццяў, удакладнення аб’ектаў і паняццяў, адкрыцця новых бакоў вывучаемых з’яў. І ўсё ж ужыванне шматслоўных тэрмінаў, іх “поўных форм уступае ў супярэчанне з прынцыпам моўнай эканоміі, у адпаведнасці з якім у

маўленні рэалізуюцца толькі асобныя, аптымізуючыя камунікацыю моўныя формы. У тэкстах з'яўляюцца кароткія варыянты тэрміна, усечаныя формы, абрэвіятуры, а таксама з'ява эліпсіса..." [3, с. 56].

Вар'іраванне розных тэрміналагічных адзінак у тэрміналогіі для абазначэння аднаго і таго ж прадмета ці паняцця звязана з праблемай варыянтнасці (замены аднаго тэрміна рознымі іншымі моўнымі адзінкамі) у залежнасці ад іх выкарыстання. Аналіз тэрмінаў упакоўкі і маркіроўкі паводле розных паказчыкаў дазваляе адзначыць наяўнасць розных тыпаў варыянтаў, якія складаюць наступныя групы:

1) марфалагічнае вар'іраванне (вар'іраванне, якое адбываецца ў знешняй форме тэрміна), сярод якога выдзяляюцца наступныя разнавіднасці варыянтных тэрмінаў паводле будовы: а) поўны тэрмін-словазлучэнне – абрэвіятура (*драўлянаваалакністая пліта – ДВП, драўлянастружачная пліта – ДСП, поліэтылен-тэрафталат – ПЭТ*); б) складаны тэрмін – просты тэрмін (*бумага-полівінілхларыд – бувід, бумага-поліпрапілен – буцілен, бумага-поліэтылен – булен, бумага-фальга-поліэтылен – буфален*); в) састаўны тэрмін – просты тэрмін (*цёмныя палоскі – штрыхі, светлыя палоскі – прамежкі, кардон пачкавы парафініраваны – карфін, кардон пачкавы з пластом фольгі і поліэтылена – карфален, кардон пачкавы з поліпрапіленавым пакрыццём – карпілен, кардон пачкавы з поліэтыленавым пакрыццём – карпен, другасная ўпакоўка – тара, аб'ёмныя мяшкі – ёмістасці*);

2) семантычнае вар'іраванне (засноўваецца на пэўнага роду адносінах паміж паняццямі, якія абазначаюцца як асноўнымі тэрмінамі, так і іх варыянтамі ці дублетамі, якія прадстаўлены двума ці трыма варыянтамі эквівалента цэлага тэрміна ці яго кампанента, напрыклад: *аб'ём прадукцыі – маса прадукцыі, абгорнутая – абшытая, абжым – абкатка, абклейванне – закупорванне, выраб – ёмістасць, гофр – жолаб, дубліраванне – склейванне – злучэнне, знак – сімвал, клапан – патрубак, скамканне – ушчыльненне, тараабсталяванне – гандлёвы кантэйнер, тонкаліставы матэрыял – плёначны матэрыял*. Пры гэтым заўважаецца замена іншамоўнага паводле паходжання тэрміна ці яго кампанента на ўласны, напрыклад: *інструкцыя – указанне, тара – упакоўка, эксплуатацыя тавара – выкарыстанне тавара; удакладненне праз выкарыстанне лексікалізацыі слова з памяншальным паводле значэння суфіксам, напрыклад: скрыня – скрынка*);

3) дэнагагійнае (сітуацыйнае) вар'іраванне (такі від вар'іравання, пры якім розныя тэрміналагічныя абазначэнні суадносяцца з адным і тым жа аб'ектам). Такія абазначэнні рознааспектныя, таму што яны адлюстроўваюць разнастайныя аспекты адной і той жа рэальнасці. Па-за сувяззю з дадзенай рэальнасцю яны не суадносяцца адзін з другім і парадыгматычна не з'яўляюцца раўназначнымі. Да іх адносяцца варыянты такога тыпу: *таварнае месца – скрыня, пачак, кантэйнер; порча – раскладанне, акісленне, гніенне; транспартная тара – бочкі, барабаны, каністры; спажывецкая тара – слоікі, бутэлькі, тубы; дэфармацыя – сцісканне, выгіб, расцяжэнне і інш.*

Як відаць нават з прыведзенага матэрыялу – прыкладаў варыянтнасці тэхнічных тэрмінаў, у прыватнасці тэрмінаў упакоўкі і маркіроўкі, – ва ўсіх выпадках аналіз варыянтнасці выяўляе працэс пошуку аднаслоўнага наймення ці мінімальнага наймення для абазначэння пэўнага паняцця. Тэрмінагворчасць ідзе па шляху скарачэння наймення. Скарачэнне наймення – тыповая тэрміналагічная з'ява. Вядома, што ў аснове з'яўлення кароткага варыянта тэрміна ляжыць імкненне назваць адным словам ужо вядомае паняцце. Адной з прычын распаўсюджання кароткіх варыянтаў у вытворчасці з'яўляецца зручнасць выкарыстання іх у сферы прафесійных зносін. Можна выказаць

меркаванне, што кароткі варыянт у межах даследаванай групы тэхнічнай тэрмінасістэмы, створаны ў працэсе зносін спецыялістаў, будзе з часам ужывацца ў спецыяльных тэкстах і зафіксуецца ў слоўніках як раўнапраўны тэрмін побач з поўнай формай тэрміна ці нават як наогул адзіна магчымы. Гэта азначае, што такім спосабам ідзе выпрацоўка новых тэрмінаў на аснове існавання іх варыянтаў.

Такім чынам, група тэрмінаў упакоўкі і маркіроўкі характарызуецца варыятыўнасцю найменняў, калі побач з поўнымі варыянтамі функцыянуюць кароткія варыянты тэрмінаў. Разам з тым варыянтнасць – шлях да ўтварэння новых тэрмінаў.

Спіс літаратуры

- 1 Комарова, З. И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание / З. И. Комарова. – Свердловск : Изд-во Уральского университета, 1991. – 156 с.
- 2 Путятин, Е. И. Синонимические отношения при сопоставлении микросистем в двух языках / Е. И. Путятин. – Томск : Томский государственный университет, 1979. – 116 с.
- 3 Головин, Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.